

AFGEZEIJLD
Een commissie naar
Staats-Vlaanderen
1783

M.L. Hansen (ed.)

AFGEZEIJLD
Een commissie naar Staats -Vlaanderen
1783

© Uitgegeven door STRENG, Epe 2009

Alle rechten voorbehouden. Niets aan deze uitgave mag op enige manier verveelvoudigd of openbaar gemaakt worden, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Kaart	9
Het reisjournaal van 1783	11
Kladversie van eenzelfde commissie-reis in een onbekend jaar	22
Afkorting en literatuur	24
Index	27

Inleiding

Sedert 1666 maakten door Hunne Hoog Mogenden benoemde commissies inspectiereizen langs de grenzen van het land: door Staats-Vlaanderen, langs de Maas, naar Maastricht en, in het noorden, bij Wedde en Westerwolde. De commissies controleerden de verdedigingswerken en de munitievoorraden, monsterden de compagniën, besteedden werken aan, hoorden rekeningen af en verzetten de magistraten van de steden.

Alle oneven jaren vertrok een commissie naar Staats-Vlaanderen, de ene keer bestaande uit drie leden van de Hollandse, de Zeeuwse en de Friese deputatie, de volgende keer bestaande uit vier afgevaardigden die aangewezen werden door de Gelderse, Utrechtse, Overijsselse en Groningse deputaties. Het gecontroleerde gebied in Vlaanderen lag langs de Westerschelde, bestaande uit het Vrije van Sluis - ook het Oostvrije van Brugge genoemd - het gehele Hulster- en Axelambacht en delen van Boekhouster- en Assenederambacht, samen het Generaliteitsland Staats-Vlaanderen vormend.¹

De commissie reisde over water met een comfortabel jacht van de Staat. Het was de gewoonte op de 'binnenlandsche deputatie' ook enige toeristische bezienswaardigheden te bezoeken en vaak werden familieleden uitgenodigd de commissieleden op de trip te vergezellen.²

Eind mei 1783 vertrok een commissie van de Staten-Generaal vanuit Den Haag naar Staats-Vlaanderen. Floris Willem Sloet tot Warmelo (1753-1838) legde de reis in een journaal vast. Hij vergezelde 'de Heeren' niet altijd, zeer waarschijnlijk reisde hij als secretaris mee. Sloet tot Warmelo was in 1777 in de Staten van Overijssel verschreven en zou pas in 1785 als gedeputeerde van Overijssel tot de Staten-Generaal toetreden, hij bekleedde deze functie tot 1795.³

Zijn reisgenoten waren de heren Hendrik Brantsen die zijn broer Gerard meenam, Derk Jan van Heeckeren tot Brantsenburg, Lucas Gijsbert Rouse en Jan Harmen Keijser die zijn zoon meenam. Het was een gezelschap van ervaren bestuurders.

Hendrik Brantsen (1739-1823) was lid van de raad van Arnhem, net zoals zijn broer Gerard Brantsen (1735-1809). Beiden combineerden - zeer ongebruikelijk - hun buiten-commissie ter Staten-Generaal met het burgemeesterambt. In welke jaren Hendrik als gedeputeerde ter Staten-Generaal werd afgevaardigd is niet achterhaald, zijn broer Gerard bekleedde de functie van 1764 tot 1788. In 1782 was Gerard tevens benoemd tot minister plenipotentiaris aan het Franse hof te Versailles, na een jaar werd zijn missie omgezet in een extraordinaris ambassade. Hij behield die functie tot 1787.⁴

Derk Jan van Heeckeren van Brantsenburg (1742-1796) was lid van geëligeerden in Utrecht en hij was van 1776 tot 1795 gedeputeerde ter Staten-Generaal. De jaren 1780 en 1781 had hij als extraordinaris ambassadeur in Sint Petersburg doorgebracht en in 1782 was hij kwartier-schout van Oisterwijk geworden. Hij was tevens kamerheer van stadhouder Willem de Vijfde.⁵

Lucas Gijsbert Rouse (1729-1797) was lid van de raad van Zwolle en luitenant-stadhouder in Overijssel. Met een korte onderbreking - tussen januari en september 1787 - was hij onafgebroken van 1753 tot 1795 gedeputeerde ter Staten-Generaal.⁶

Jan Harmen Keiser (1730-1800) was lid van de raad van Groningen en - met drie onderbrekingen - van 1774 tot 1784 gedeputeerde ter Staten-Generaal.⁷ Zijn zoon is niet getraceerd.

1 Van Deursen, 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795', 47-92; Gabriëls, *De heren*, 309. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de republiek*, 86-87.

2 Streng, *Eene reyse na Vlaanderen en Brabant*; Hansen, *Aen alle vrinden met respect*.

3 Gabriëls, *De heren*, 404.

4 *NNBW* VII, 195; Gabriëls, *De heren*, 159, 356, 368.

5 *NNBW* VIII, 720-721; Gabriëls, *De heren*, 142, 356, 384, 404.

6 Berkenvelder, 'Rouse, Lucas Gijsbert', 121-124; Gabriëls, *De heren*, 244.

7 Gabriëls, *De heren*, 438.

Het is niet de enige keer geweest dat Sloet tot Warmelo de reis naar Staats-Vlaanderen heeft ondernomen. In 1787, de strijd tussen prinsgezinden en patriotten op het hoogst gekomen, werden de gedeputeerden van Overijssel door het patriotsgezinde bestuur gesommeerd naar het gewest terug te keren om zich te verantwoorden. De prinsgezinde Sloet liet weten niet te kunnen komen in verband met zijn deelname aan de 'binnenlandsche deputatie' naar Staats-Vlaanderen.⁸

Het journaal uit 1783 bestaat uit achttien beschreven, ongenummerde pagina's en bevindt zich in een ongeïnterpreteerde doos van het familiearchief Sloet tot Warmelo en wordt in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle bewaard.

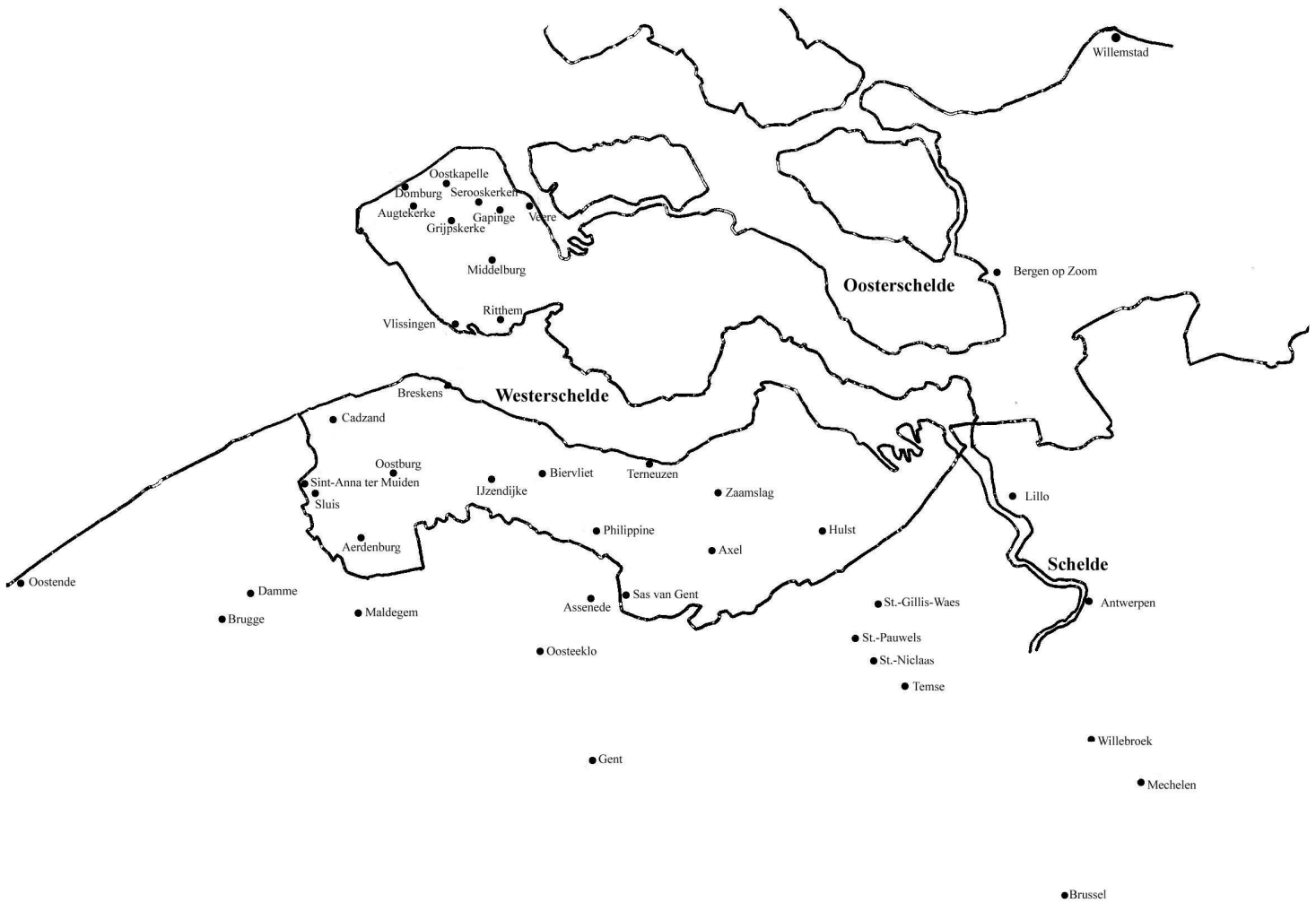
Na het reisverslag uit 1783 volgt nog een ander verslag van Floris Willem Sloet tot Warmelo dat ook een commissie-reis naar Staats-Vlaanderen betreft. In welk jaar de reis plaatsvond is nergens genoteerd. De aantekeningen vermelden noch het begin noch het einde van de reis. Aan de notities van dagen en maanden is echter op te maken dat het om een andere trip gaat dan die van 1783. De - eveneens ongenummerde - acht pagina's van dit tweede verslag zijn zeer slordig en in telegramstijl geschreven.

Voor de transcriptie golden de volgende regels:

- a. De spelling, interpunctie etc. zijn zonder wijzigingen overgenomen.
- b. Onleesbare en slecht leesbare teksten staan tussen <punthaken>.
- c. Aanvullingen staan tussen [vierkante haken].
- d. De pagina's van het handschrift zijn ongenummerd. Het eerste reisverslag omvat 18 pagina's, het tweede verslag bestaat uit 8 pagina's. In de transcriptie zijn de pagina's doorgenummerd. De nummers staan tussen [vierkante haken].
- e. De onderstrepingsen zijn gecursiveerd.
- f. De namen van personen zijn zoveel mogelijk in nationale en internationale biografieën opgespoord. Maar niet altijd bleek dat mogelijk, zodat daar toelichting ontbreekt.

8 Gabriëls, *De heren*, 404.

Kaart

Het reisjournaal van 1783

1783

Journael van de reijze en commissie van de H[ere]n H. Brantzen, Heekeren tot Brantzenburg, Rouse, en Keijzer, Gedeputeerden van H.H. Mog[enden] tot de Magistraats bestelling in Staats Vlaanderen, bij welke zig als gasten bevonden, de Heeren Brantzen en Keijzer, broeder en zoon van de eerst[e] en laatsten[oemde] der voorm[elde] Heeren.

1783. *den 30 Maij* hebben de drie laatstem[elde] Heeren in de Vergadering van H.H. Mog[enden] afscheid genomen met presentatie van hunnen dienst, en zijn voorts geselecteert door den dienst van den Lande waarteneemen: Waarna dezelve met S'Lands binnen Jagt syn vertrokken op Rotterdam, alwaar in 't buijten Jagt, leggende aan 't groote Hooft gevonden hebben de voorgem[elde] eersten Heer H. Brantze en nevens desselfs broeder.

Met hetzelfde en een kleijner Jagt de Brak genaamt, schipper Jan van Reede, om half vier uur onder zeil gegaan zijnde, onder het salut van 't grote van 7 en 't kleijne van 5 schoten, passeerde men het avonds ten 6 uur met een gunstige wind de stad Dort⁹, onder gelijk salut aan de stad. Voorts het Mallegat, en stopten toen aan de mond van de Sloe.¹⁰

Saturdag den 31 [mei] S'morgens te half vijf uur wierd het anker gelicht, passeerden ten 7 uur de *Willemstad* met aangename koelte, voorts 't *Suijdvliet*, de *Keten* etc.

Arriveerden ten 7 uur voor Rammekens¹¹, wordende even van te voren 't op stroom leggende O.I.C. schip gesalueert met 5 schoten, 't welk met 5 en 3 beantwoord wierd.

Sondag morgen den 1 Junij wierd het anker ten ½ twee uur [2] geligt en kwamen ten ½ vier te Middelburg.

Dienzelven morgen even over 9 uur, reden wij met twee wagens om een tour door 't eijland van Walcheren te doen, door Grijskerken, langs Oost Cappel, door S[in]t Aagten kerke¹² na den *West Cappelsche Dyk*. Deeze maar een groot quatier uur lang zynde, word met zware kosten onderhouden. De glooijing van de kruijn tot aan de zee met strooiwerk verzekerd en diep ingestoten, de voet met zwaare steen belegd, en van distantie tot distantie met uijstekende hoofden verzekerd, welkers paalen geheel met zwaare ijzere spijkers teegens de wormen beslagen zijn, en tussen dezelve gevuld met eevengelyke zwaare steenen. Hier van daan reeden wij na Domburg, 't welk bekend is wegens eenige oude gedenkstukken van de Godinne Nehalennia¹³, in de kerk bewaard, en aan de vreemdelingen vertoond wordende. Dezelve zyn alle beschadigd, en de inscriptien moeijelyk leesbaar: egter duijdelijk genoeg om te ontdekken, dat Nehalennia 't onderwerp is van de onduijdelijke letteren. De herberg met een bosjen daar agter legd aan de voet van een hoog dijn, het welk beklommen zijnde, ontdekt men met het oog alle de steeden en dorpen van het geheele eijland, 't welk een vermakelyk gesigt verschaft. Na den eten nam men de weg door *Oost Cappel*, *Serooskerken*, *Gapingen*, en de stad *Veere*, welke laatste zeer aan 't vervallen is, en in het doorwandelen niets aanmerkingswaardig opleeverde: dus zonder op te houden onzen weg na Middelburg vervorderden, en ten 7 uur weder in 't Jagt stapten.

9 Dordrecht.

10 Een afsluitdam, dwars door de Oosterschelde in het oosten van de provincie Zeeland (SAB FA Van Delden, inv. nr. 66).

11 Een oud fort bij Ritthem op Walcheren, vlakbij een inham van de Westerschelde, ook Sloe geheten.

12 Augtekerke.

13 Het heiligdom van de inheemse vruchtbaarheidsgodin in Neder-Germania, Nehalennia, werd speciaal door kooplieden die handel dreven op Engeland vereerd. Nehalennia had circa 200 na Christus een tempel bij Domburg waarvan de resten in 1647 in zee werden ontdekt (Lamer, *Encyclopedisch Woordenboek der Klassieke Oudheid*, 259-260).

Maandag d[e] 2 Junij verlieten wij 't Jagt om 't een en andere merkwaardigs in Middelburg te beschouwen. Ten dien eynde besochten wij ten ½ neegen het eerst de *Abdije* zijnde een oud gebouw¹⁴, alwaar de Staaten Vergadering, [3] 't Collegie van Gecomm[itteerde] Raden, en van de Admiraliteit bij een koomt, en deselver besognes houdt. De ingang aan de eene zo wel als de uitgang aan d'andere zijde, is door een blaauwe Arduijnsteene poort, verzien met 't wapen van Zeeland op een [van de poorten] uit marmarsteen.

De ingang der Gecomm[itteerde] Raden kamer is langs een breede trap dewelke behangen is met tapijten, waar in afgemaald zyn de zee triumphen der Zeeuwen, in het begin der oprechting van 't gemeene best¹⁵ op de Spanjaarden behaald.

De vergaderkamer der Staaten is ruijm en aanzienlijk, wordende in de schoorsteen het afbeeldzel van Koning Willem de 3de 16 int koninglyk gewaad leevens grote gezien.

Voor de kamer van Gecomm[itteerde] Raden is een vierkante ruijmt in de openlugt met een steen-balustrade, welke men zegt ten tijde van den Hertog van Alba¹⁷ te hebben gediend tot een schavot, om aan de Staats misdadigers de vonnissen uit te voeren.

In de kamer der Admiral[iteit] vond men een model van een oorlogschip in zyne volle toerusting, meer dan 100 jaar oud, 't welk men voorgeeft ten tyde Czaer Peter den 1ste 18 aldaar was, te hebben weggenomen, om een versoeck van hetselve voorzigt te mogen hebben, te ontwijken.

Er hing aan de wand een sabel van gem[elde] Hertog v[an] Alba, en de portraitten van de zeehelden M.A. de Ruijter¹⁹ door hem zelfs aan den Raad vereerd, en Johan en Corn[eli]s Evertzen, beijden in 't bed van Eer voor 't Vaderland gesneuveld.²⁰

In 't voorportaal wierden eenige oude scheepsvlaggen en wimpels op de Spanjaarden, in verscheijden waterstrijden bemagtigd, vertoond.

In 't midden van de open plaats der Abdije, rondom 't welke men de woningen van de Eerst Edele of zijnen Representant [4] en van de leeden van Gecomm[itteerde] Raden ontmoet, staat eene groote van Arduijnsteen opgehaalde pomp, in welke uijtneemend goed zoet water is.

Vandaar gegaan zijnde na 't Stadhuijs, sagen wij het selve aan als een gedenkstuk der oudheid.²¹ Het selve pronkt met de beeltenisse der Graaven en Gravinnen van Zeeland²², om een fraaye tooren met een speelwerk, 't welk bij 't slaan van het uur eenige kopere gewapende ruijters deed voorkomen, en tegen den andere aan rijdende vertoonen.

De vertrekken van hetselve zijn goed. De Hooge Vierschaar²³ in een fraaye smaak van een halfgrond ingerigt. De trappen na boven opgaande vind men gaanderijen, nieuws gestukkadoord met de wapens der Regenten, en andere vercierselen.

Hier is op een der solderingen eene geweer kamer met eenige hondert snaphaanen, die van niet veel consideratie zijn. So alsnog minder aandacht waardig is, een yzere kroon voorheen ten tijd van Keyser Carel²⁴ gediend hebbende om daarop kaarssen ter illuminatie te branden.

14 De voormalige abdij te Middelburg, waarvan de oudste delen in de twaalfde eeuw werden gebouwd.

15 De Verenigde Republiek.

16 Stadhouder Willem III (1650-1702), tevens koning Willem I van Groot-Brittannië en Ierland.

17 Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alba (1507-1582), landvoogd der Nederlanden. De hertog heette eigenlijk Alba.

18 Peter I, tsaar van Rusland (1672-1725).

19 Michiel Adriaanszoon de Ruyter (1607-1676).

20 Kapitein ter zee Johan Evertsen de Oude (?-1617) sneuvelde bij La Rochelle en vice-admiraal Cornelis Evertsen de Oude (1610-1666) sneuvelde in de Vierdaagse Zeeslag.

21 Het stadhuis werd in Brabants gotische stijl gebouwd tussen 1492 en 1513, het centrale bordes is uit de achttiende eeuw (Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, deel 7, 873).

22 Boven in de gevel waren veertig nissen met beelden van de graven van Vlaanderen (Van Strien, *Touring*, 353).

23 Volgens Germaans recht werd op de vierschaar of dingplaats recht gesproken, dat wilde zeggen dat de rechter een voorstel deed en het aanwezige volk besliste met eenheid van stemmen.

24 Keizer Karel V (1500-1558).

Meerder verdiend het gesigt van een langwerpig ovaal tafelblad uit een stuk van West Indisch houd, om 't welke 18 menschen ruim zitten kunnen.

Men bewaard hier in eene der kamers de houten modellen van sluijzen, bruggen en andere publieke werken.

Na voorts de locale situatie der stad te hebben opgenoomen, en 't geene verder bezienswaardig was, retourneerden men na 't Jagt en vertrokken wij ten twee uur, 't gewone salut aan de stad gedaan hebbende, langs Rammekens na Vlissingen, alwaar voor de stad op de rheede voor anker lag 't oorlogs fregat Walcheren, 't welk 't Jagt salueerde met 21 schooten in 't voorby zeilen, en met [5] 7 en 5 wierd beantwoord; Ten 5 uur binnen de haven aangekomen zijnde, kwamen eenig Staf Officieren haar compliment afleggen, 't geen door de Gen[eraal] Dopf.²⁵ insgelijks wierd gedaan, zo als de Heeren van 't Jagt waren uitgegaan om een wandeling te doen. De Heer Gecomm[itteerde] Raad De Clijver²⁶ accompaneerde ons na de S[in]t Jacobs Kerk en Stadhuijs. De kerk is fraay en ruym en heeft een aansienlyke tooren.²⁷ 't Stadhuijs vertoond zig van buijten aanzienlijk²⁸ en heeft van binnen goede vertrekken, in welkers eene de Raadkamer de afbeeldsels hangen van de Heeren van Vlissingen tot op den tegenswoordige toe. Op de Wapenkamer word vertoond het harnasch, deegen, en stormhoed van Don Pacieco²⁹, neev van Alba en sijnen ingenieur generaal, in de Spaansche troubles by weege van represailles opgehangen.

So als in een ander kamer, de Thesaurie genaamd, vertoond word de ledere flesch van den Heijligen Willebrord³⁰ en eenige andere kleijnigheden.

Een nieuw vertrek is er geapproprieerd alwaar de bibliotheecq geplaatst is door wijlen de Burgem[eeste]r Lambrechtsen³¹ gelegateerd: hebbende men desselfs portrait in de schoorsteen laten zetten.

Langs een wenteltrap van 116 treeden gaat men op 't plat van den tooren, dewelke een aangenaam prospect opleevert van alle de environs tot verre in zee.

Alle de trappen rusten op de punt der onderste, 't welk men als een zeldzaamheid en kunstwerk doet opmerken.

Het locale van Vlissingen dien avond merendeels hebbende geremarqueert, retourneerden wij na 't Jagt.

Dingsdag den 3 Junij wierden wij door den Fiskaal [6] Steengracht³² van 't Jagt gehaald en geconduiseert³³ na het dok en arsenaal, 't welk bezigtigd hebbende, gingen de H[er]e[n] Branzes en Keijzer aan boord van 't fregat Walcheren, afgehaald wordende door een L[uitenant] met de sloep, en van boord by de aankomst gesalueert wordende met 21 schoten, so als by 't vertrek wierd gerepeteerd.

Desmiddags reeden wij na de buijtenplaats van de Fiskaal Steengracht³⁴, die ons ten eeten gaf en daarby had geinviteerd de H[er]e Gen[eraal] Dopf met desselfs dogter, den Capt[ain] en adjudant van S.H. Kinkel, den Overste Keijser.³⁵ Des avonds zijn wij bijtijds weder in 't Jagt geweest en des anderen daags

25 Mogelijk commandant Willem Jacob Frederik von Dopff (1721-1794) (*NNBW*, deel II, 404).

26 Niet nader getraceerd.

27 De toren van de Sint-Jacobskerk of Grote Kerk werd in 1328 gebouwd.

28 Een renaissance-gebouw met een breed front van vijftien ramen (Guicciardini, *Beschrijvinghe*, 274-275).

29 Pedro Alvarez Pacheco (?-1572), bevelhebber van het Spaanse garnizoen te Vlissingen. Hij werd in Deventer, waar hij gouverneur was geweest, wegens wreedheden opgehangen (*NNBW*, deel V, 417).

30 De Angelsaksische missionaris en heilige Willibrord (658-739). Hij werd tot aartsbisschop der Friezen gewijd en vestigde zijn zetel te Utrecht.

31 Niet nader getraceerd.

32 Nicolaas Steengracht, heer van Oosterland, Sirjansland en Oosterstein (1754-1840). Raad en advocaat-fiscaal ter Admiraliteit van Zeeland.

33 Conductie: geleiding. Met *geconduiseert na* is *begeleid naar* bedoeld.

34 Het huis Lammerenbrug bij Vlissingen (Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, deel 7, 1176-1177).

35 Beiden niet nader getraceerd.

Woensdags den 4 Junij des morgens ten 4 uur afgezeijld met stilte en ten half twee uur te Sluijs gearriveerd, alwaar tot 4 uur verbleeven zynde, in 't Jagt in de haven geschoten.

By de aankomst quam aldaar een Capt[ein] L[uitenan]t, en Vaendrig met de Grenadiers wagt met het vaendel. De welke onder het roeren van de trom en by de aankomst de Heeren Gedeputeerde salueerde. Naar deze wagt is bedankt, waarna deselve terstond is afgemarcheerd. Twee grenadiers en 2 ordon[neren]d[e]³⁶ sergeanten zijn altijd behouden. Hierna leyden de Officieren van het guarnisoen, welkers Commandant de sleutels presenteerde, de Magistraat der stad, van het Vrije³⁷, Predicanten en Pastoor, de complimenten van verwelkomming af. Waar na ook volgden de Magistraat van S[in]t Anne ter Muijden.

Donderdag d[e] 5 Junij is op 't Jagt des morgens ten 9 uuren afgehoord de Rekening van S[in]t Anne ter Muijden en de Regeering besteld: daarna deed men een tour na de parade, welke de honneurs deed, en voor de Commissie defileerde. Om half twaalf wierden dezelve door [7] gecomm[itteerden] uit de Magistraat afgehaald en na 't Stadhuys begeleid ter afsoening van de Rekening, waarna des middags groot diné was aan twee tafels. Dien zelve avond is de Rekening van Oostburg opgenomen so als

Vrijdag d[e] 6 Junij des morgens ten 9 uuren die van het Vrije daartoe op dezelve wijze door Gecom[m[itteerden] afgehaald, en het S'Lands huys geconduiseert wordende, en op dezelve wijze weder te rug.

De stad is binnen zyne werken geen $\frac{1}{3}$ bebouwd. Het casteel, dienende voor de wooning van de Gouverneur, legt aan den eenen hoek der stad zijnde een zeer oud gebouw, voor heen voorzien met 16 toorens, nu alle op eene na afgebroken tot op de hoogte van het gebouw, formeerende de rondeelen, met zwaar metselwerk uit de grond opgehaald. 14 Voeten dik welke rondeelen onder met elkander gemeenschap hebben door een verwulfd gaanderije. De woning zelve van de Gouverneur is teegen deze rondeelen met een uitspringende façade opgebouwd, en geeft met de vertrekken in het casteel ruijnte genoeg tot logement voor een geextendeert huijshouden.

Saturdag d[e] 7 Junij sijn de Heeren wederom eerst door Gecom[m[itteerden] van de Magistraat afgehaald en daar na door die van 't Vrije afgehaald, en na 't Stad en Landhuys geleijd, alwaar de Regeeringe besteld zijnde, door 't geheele corps derzelve Magistraaten van deselve huijzen na 't Jagt zijn gereconduiseert.

Dien zelve middag dedden de Heeren een tour na Aardenburg. Hoorden de Rekening af, en bestelden de Regeering, waarna een wandeling door de stad gedaan wierd, en in passant de Kerk, die ruijm, net en fraaij is, en een hoogen en cierlyken tooren heeft³⁸, besigtigd, altijd begeleid door de Regeering tot buijten de poort aan de rijtuijgen, [8] alwaar se deselve ook had komen ontfangen.

't Steedje is niet seer groot, thans gedemanteleerd³⁹, en open, is netjes en wel in huijzen en straaten onderhouden, en schijnen de bewo[o]nders goede koorn negotie te hebben, en voornamentlijk een goede landbouw, waar uit het eerste profleerd⁴⁰: des avonds hebben de Heeren de complimenten van goede reijs ontfangen, van 't guarnisoen en corps, de Magistraten, Predicanten etc. en zijn des

Sondags den 8 Junij des morgens te 6 uur langs de stad Brugge en Damme, en door diverse dorpen gereeden na Ostende, alwaar men even over elf uur aanquam. Een ogenblik in de herreberg vertoeft hebbende, deed men een tour door de stad beschouwende so voor als na den eeten, 't welk men in de herreberg onder 't Stadhuys te vooren besteld en vrij goed was. De wallen na de zeekant, de geslechte werken aan de landzijde, de nieuwe huijzen en straaten, waarmede men nog geoccupeerd was, de groote bassins ter berging van scheepen, dewelke alle kostbaar met swaare blaauwe vierkante steenen zyn opgehaald, en een menigte nieuwe pakhuijzen: Er lagen thans in de haven meer dan 100 scheepen van allerhande soort; van Brugge na Ostende loopt een vaart, die aan de haven van Ostende, met een zwaare steene sluijze, almede uit de fundamenteen met vierkante blaauwe steenen opgetrokken, word

36 Ordonnerende: ordergevende, bevelvoerende.

37 Het Vrije van Sluis, gelegen tussen Biervliet en het Zwin.

38 De veertiende-eeuwse kerk van de Heilige Maagd was gewijd aan Sint-Bavo en is gesloopt (Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, deel 1, 21-26).

39 Gedemanteleerd, bedoeld: ontmanteld, zonder omwalling.

40 Profleerd, mogelijk bedoeld: voortvloed.

afgescheijden, hebbende naast elkanderen twee schutsluizen, eene voor groote, en eene voor kleijne schepen, behalven nog een derde daar naast, alle dienende tot spuijen hetwelke de haven van Ostende doorschuurt en diep houdt.

Echter is er voor de mond van de haven in zee een zwaare plaat, die het inzeijlen zeer moeilijck maakt, en de schepen met slegt wêer verre afhoud in zee, om niet op den droogen te vervallen en te stranden.

Langs de vaart op Brugge retourneerende, kwam men nog zo by tyds aldaar in 't [9] logement de Korenbloem, (daar men vrij wel is, en bediend word, en met 't Commerciehuijs de beste logementen uijtmaaken) dat men nog een wandeling door eenige straaten konde doen. In deze wandeling kwam de Heer Wittert⁴¹ ons opzoeken, en uit naam van den Bisschop tegen de anderen daegs ten eeten vraagen, 't welk geaccepteerd wierd. So als ook de offerte van dien Heer, om ons alles bezienswaardig der anderen daags te laten zien. Ten dien eijnde vervoegde hij zig reeds des

Maandags morgens de 9 Junij om half neegen aan 't logement, van waar men te zamen gingen eerst na *de Kerk van S[in]t Donaas*⁴², voorts successivelijk na 't *Landshuijs van den Vrije*,⁴³ van binnen van een moderne smaak, spatieus met groote en wel geordonneerde vertrekken, ieder waar die toe geschikt zijn, voorzien; de *oude Jesuiten Kerk* nu genaamt *S[in]t Walburgs Kerk*, welke laaste men bezig was aftebreeken; *de Haven of bassin* ter berging van schepen; de kerk van het *Engelsche Nonnen klooster*⁴⁴, alwaar een fraaij altaar uijt verscheidenerlei soort van marmer geconstrueert, te zien is, de *Kerk van O.L. Vrouwe* in welker choor de twee schoone graftombes zijn van *Carel den Stoute*⁴⁵ en desselfs dogter *Maria van Bourgondien*⁴⁶ welkers beeltenissen leevenis groote in koper uitgewerkt boven op de deksel geplaatst zijn, en in des eersten borst, den pijl van 't zelve metaal gedrukt is, ter plaatse daar hij de dodelijke wonde ontvangen heeft. Hier is nog een fraaije tombe van Louis van Brugge, Chambeleau⁴⁷ van gem[elde] Vrouwe Maria. In alle kerken zijn meer of minder schoone schilderij stukken, uitgewerkte preekstoelen in marmer en houdt. In de laatstgem[elde] Kerk v[an] O.L. Vrouwe zijn onder andere fraaijgheeden een zeer kunstig uit marmer gemaakt Marien beeld, met het kind Jesus op schoot.⁴⁸ N[ota] B[ene] voor dit beeld heeft Mad[am]e de Pompadour⁴⁹ laten bieden 10000 gulden. Dit beeld is om desselfs uijtmuntende sculptuur tot een Marien beeld gedestineert, en hier geplaatst, sijnde anders origineel tot een Venus beeld met Cupido op schoot, geschikt en gemaakt geweest.

De kerk van S[in]t Salvator, met veele fraaije autaren voorzien, hebbende in 't midden van 't choor drie marmeren boogen op pijlaren rustende, boven welkers middenste een [10] groot marmeren beeld verbeeldende de Godheijd.⁵⁰ En eyndelijk de *Abdij van den Duijnen*.⁵¹ De kostelijke schilderijen zijn

41 Niet nader getraceerd.

42 Het Romaanse gebouw werd circa 621 gewijd en sedert 870 Sint-Donaas genoemd. De kerk werd omstreeks 1800 gesloopt (Guicciardini, *Beschrijvinghe*, 299; Van Strien, *De ontdekking*, 163).

43 Het gebouw van het Brugse Vrije (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

44 Een Augustinessen-klooster, een van de congregaties die zich sinds de opheffing van de kloosters door Engelse koning Hendrik VIII in de Zuidelijke Nederlanden hadden gevestigd (Van Strien, *De ontdekking*, 164, 207; Van Strien, *Touring*, 100). Het altaar is niet getraceerd.

45 Karel de Stoute, hertog van Bourgondië (1433-1477). Hij sneuvelde in de slag om Nancy.

46 Maria de Rijke, hertogin van Bourgondië (1457-1482). Beide tombes zijn uitgevoerd in zwart marmer, de beelden zijn van verguld koper (Van Strien, *Touring*, 104).

47 Chambeleau, bedoeld: chambellan, kamerheer. Louis van Brugge is niet getraceerd.

48 Madonna met kind, circa 1504 uitgevoerd in wit marmer door Michelangelo (Arbour, *Michelangelo*, 33).

49 Jeanne Antoinette Poisson (1721-1764), madame de Pompadour. Maitresse van de Franse koning Lodewijk XV.

50 Waarschijnlijk werd het marmeren beeld van Sint-Eligius bedoeld (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

51 De abdij van Bernard lag voorheen in de duinen en was verplaatst naar Brugge (Van Strien, *Touring*, 104).

het voornaamste van deeze Abdije⁵², alsmede de *Nieuwe Kerk*⁵³, 't welk een uijtsteekend fraaij gebouw is, en nu alleen nog manqueerd de vloer, de autaaen, predikstoelen, en 't gene van binnen de kerk verder benodigd heeft. De vertraging van 't werk spruijt alleen uit vreeze, dat dezelve Abdije wel konde vallen onder degene, welke door den Keijser⁵⁴ vernietigd worden.

Hierna gingen de Heeren na 't Bisschoppelyk Paleijs, alwaar door den Bisschop zeer vriendelijk zijn ontvangen, en met een goede en propere maaltijd geregaleert⁵⁵, waartoe eenige gasten uit de stad en guarnisoen geinviteerd waaren, en op eene obligeante⁵⁶ wijze na den eeten tot aan de voordeur uitgeleijd, en een goede reijze gewenscht.

Van hier gegaan zijnde na het huijs van de Heer Wittert⁵⁷, hebben de Heeren aldaar een kop thee gedronken, en zijn voorts te rug gebragt door den zelve aan 't logement, waarna immediaat op de rijtuijgen zijn gaan zitten, en weder na 't Jagt, leggende agter het Casteel van Sluijs, gereeden en aldaer ingestapt.

Dingsdag d[e] 10 Junij syn de Heeren van 't Jagt in de boot en aan de overzijde in 't land van Cadzant, alwaar de rijtuijgen gereed stonden, aan land gestapt; terwijl met 't canon van de wallen gesalueert wierden met 11 schooten, en door 't Jagt 7 tot een contra salut gegeven, 't welk weder uit 't fort beantwoord wordende met 5 schoten.

Met de rijtuijgen gereeden zijnde op Oostburg, wierden de Heeren aldaar by 't aankomen ontvangen door de Magistraat, in haar Vergaderkamer geleijd, alwaar een dejeuné gereed stond, hiervan gebruik gemaakt hebbende, deed men een wandeling door de plaats, dewelke niet groot is, en voorheen gefortificeerd, dog in 1672 geslegt.

Buijten de plaats is een oude tooren, welks ruine er nog staat⁵⁸, wordende van tijd tot tijd in de grond nog wel eenige Spaanse munt gevonden. Op 't Stadhuijs wierd een oud register vertoond, waar in 't volgend gebed in dicht geschreeven stond.

*Och Heere, verbreid den Hemele 't is van noode
want de Kersthe Geldersthe zyn nu bekeerd tot Goode.*

[11] Van hier reeden wij op *IJsendijke*, alwaar men aan 't huys van de Commandeur afstapte, de complimenten ontving, en daarna een wandeling ging doen. Daarna een weinig at, en door de ingedijkte Polder van de Hoofdplaat na Biervliet reed, aan 't huijs van den Griffier afstapte, de Regeering en Predicanten ontvong, en met eersten na 't Stadhuys ging, de Rekening afhoorde, de Regeering vernieuwde, en weder na 't huijs van de Griffier wierden te rug gebragt. Alhier vertoefde men na vooraf nog een tour na de kerk gedaan en die besigtigd te hebben, in welke de geheugenisse geconserveert word van Willem Beukels⁵⁹, de eerste de haring te kaken hebbende uitgevonden, in een glas ter kerke, sijnde hy zelfs in 1329 gestorven en aldaar begraven; en wierden door de Griffier en vrouw vriendelyk onthaald met een collation. Het was over 9 uur, eer het Jagt hetwelk des morgens van Sluijs geseijld, op de stroom voor Biervliet ten anker kwam. Ten half tien wierden de Heren met de boot van land gehaald en aan 't Jagt gebragt.

Woensdag d[e] 11 Junij gingen de Jagten onder zeijl, arriveerden te 7 uur s'morgens te Philippine onder 't gewone salut, en stapten de Heeren aan land, alwaar door de Officieren, Regeering en

52 Onder andere drie schilderijen van Van Dijck (Van Strien, *De ontdekking*, 164). Waarschijnlijk Anthonie van Dijck (1599-1641).

53 Niet nader getraceerd.

54 Jozef II (1741-1790). Duits keizer en vorst van de Zuidelijke Nederlanden.

55 Regaleren: kostelijk onthalen.

56 Obligeant: dienstvaardig, beleefd.

57 Niet nader getraceerd.

58 Het restant van de toren van een grote kruiskerk, gewijd aan Sint-Bavo, stond in een weiland, de Torenweide genoemd. De ruïne werd in 1805 afgebroken (Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, deel 8, 485).

59 Willem Beukelszoon (?-1329) was een burger van Biervliet. Volgens overlevering vond hij het haringkaken uit.

Predicant wierden gecompimenteerd, en gingen met de laasten direct na 't Stadhuijs, hoorden de Rekening af, vernieuwden de Wet, waarna even op 't Commandement gegaan zijnde, terstond onder geleijde als voren na de sloep retourneerden en aan boord; 't anker wierd terstond geligt, en men ging onder 't ontvangen van 't salut, en beantwoording van dien onderseil na Sas van Gent.

Philippine is een fortres aangelegd op order van Koning Philips de 2de ⁶⁰, na wien het de naam draagd, zynde een regelmaatige vijfhoek, is slegt bewoond, en heeft binnen zig niets bijzonders. Ten 9 uuren s'avonds arriveerde men te Sas van Gent, ontving nog dien avond de gewone complimenten, en gingen met de Jagten daarna binnen de Haven.

[12] *Des anderen daags Donderdag d[e] 12 Junij* wierden de Heeren door de Regeering afgehaald en na 't Stadhuijs geleijd; hoorden de Rekening af, besigtigden daarna de parade, het arsenaal en een gedeelte der fortificatien; waarna de Heeren weder na 't Stadhuijs gingen en de Wetten bestelden. Dien middag had men groot diné aan twee tafels, waarna men de rest der fortificatien opnam, de casematten besag, de korenwatermoole & c[etera]. 't Hospitaal heeft 2 kleyne vleugels, is 200 v[oe]t lang, 25 v[oe]t breed. De kerk is een nette Kruijskerk, van binnen zeer netjes en zindelyk, zo als in 't generaal alle de kerken in Staats Vlaanderen zijn, en de stoelen alle van dezelfde groote en formaat, seer accuraat gerangeert, en alle tussen dezelve een doorgaande planken voetbank. De stad is net en zindelyk, heeft een zeer ruijme haven, dog zijn de inwoners niet meenigvuldig.

Vrydag d[e] 13 Junij wierd een tour na Gent gedaan, alwaar men ten 9 uur aan kwam, en aftrad aan 't logement van S[in]t Sebastiaan.

Daarna reed men ter besigtiging van de Abdije van S[in]t Pieter, een groot en schoon gebouw⁶¹, vol met fraaije schilderijen.⁶²

De bibliotheecq is een superbe zaal⁶³, van boven met een geboiteerden⁶⁴ en geschilderde soldering en dôme, in 1778 afgemaakt. Dezelve is voorzien met boeken in bijzonder kassen⁶⁵ in alle faculteyten en taalen, voornamentlyk theologische, behelzende de Concilia, Patres, en dergelyke.

De kerk is gebouwd na 't model van S[in]t Pieters kerk te Romen⁶⁶, in welke in 't choor tegen de muur in breede kassen met gesloten deuren, die voor de besichtigers ontsloten worden, bewaerd worden eenige met de naald geborduurde tapijten, die gezegd worden over de 200 jaaren oud te zijn⁶⁷, de couleuren hebben verloren, anderzins zijn ze besienswaardig. *Vier* verbeelden de kruijsiging van Petrus, 't gesigt der reine en onreine dieren, de bekeering der drie duizend, de daad van Ananias en Saphira.⁶⁸

De 6 andere de onthoofding van Paulus, desselfs [13] schipbreuk en aankomst in Maltha, syne bekeering, de blindheijd van Simon Magus, Paulus te Atheenen, en Petrus wandelende op de zee. Hier is een heerlijk gewerkt zilveren autaer, versierd met vier marmeren beelden, de voorsigtigheijd, sterkte, gerechtigheijd, en sachtmoedigheijd. In het huijs van den Abt⁶⁹, dat met Brusselsche tapijten behangen is, hebben de Aartshertog en Aartshertoginne⁷⁰ by hunne aankomst alhier gelogeert.

60 Philips II (1527-1598). Koning van Spanje en heer der Nederlanden.

61 De Sint-Pietersabdij was een luxueus ingericht gebouw, met veel zilver en marmer (Van Strien, *De ontdekking*, 157-158).

62 Geschilderd door Quintijn Simons (Van Strien, *De ontdekking*, 158).

63 De bibliotheek was 12 meter breed en bijna 30 meter lang (Van Strien, *De ontdekking*, 158).

64 Boîte: kist of doos. Hier caisse (kist), een plafondvak bedoeld.

65 Twintig kasten van elk 9 meter hoog (Van Strien, *De ontdekking*, 158).

66 De abdijkerk was een bescheiden replica van de Sint-Ignatius in Rome (Van Strien, *De ontdekking*, 157).

67 De wandtapijten waren vóór 1600 in Oudenaarde geweven (Van Strien, *De ontdekking*, 157).

68 Bijbelse vertellingen.

69 Volgens een bezoeker leek het verblijf van de abt op het paleis van een oosters potentaat (Van Strien, *De ontdekking*, 157-158).

70 Albrecht (Albertus) (1559-1621), aartshertog van Oostenrijk en diens vrouw Isabella Clara Eugenia (1566-1633), prinses van Spanje. Landvoogden van de Zuidelijke Nederlanden.

De kerk van S[in]t Bavo is de Cathedrale van den Bisschop van Gent, en een oud deftig gebouw⁷¹, de fraaijste van Gent, so in architectuur als ornamenten, in dezelve zijn eenige fraaije marmeren Bisschops beelden en tombes.⁷²

Van hier reed men een tour door Gent, en retourneerden om 't slegte wêer na de herreberg, aten aldaar, en retourneerden des avonds weder na Sas van Gent. De beschrijving der stad voorhanden en te vinden in den *Staat van alle Volkeren, onder Vlaanderen*, kan daarvan volleediger berigt geeven, weshalven dit hier gepasseerd word.

Saterdag den 14 [juni] gingen de Jagten des middags ten half drie uur na de gewone complimenten voor af ontvangen te hebben onder 't gewone salut en contra salut, onder zeil, passeerden Philippine en Biervliet, alwaar korten tyd geankerd hebbende voort zeylden, en ten 10 uur van het opkomend onweer onder Ellewouts dijk ankerden. Des morgens 't zelve lichteden, en des middags ten ½ vier uren onder het salut en contra salut te Hulst arriveerden, vindende daar een wagt van Grenadiers met het vaandel, waarvoor bedankt wierd, en alleen als over al behoudende twee Grenadier schil[d]wagten en 2 ordon[neren]d[e] sergeanten. Alhier mede de compl[imente]n ontvangen hebbende van de Commandeur en Officieren van het guarnisoen, van de Magistraten v[an] Hulst, en Hulster ambagt, van de Predikanten, Pastoor, en particulieren, gingen de Heeren de stad en wallen bezien, als mede 't commandements hujs, 't welk een capitaale grote tuijn daar [14] agter heeft, de kerk en eerste de straaften der stad. Dezelve zijn nieuws gelegd, de situatie is goed, de gebouwen net en zindelijk, en is de stadsfortificatie voorzien met 9 bolwerken met diepe gragt en ravelijnen. De stad kan ten allen tijden worden geinundeerd. De haven is zeer gering, slegt, en klein. De vaert na de stad is niet beter en moeilijk te bevaren, vooral voor zwaare vaartuijgen.

Des Maandags d[e] 16 Junij gingen de H[e]ren na 't Stadhuijs, afgehaald door gecomm[itteerden] uit de Magistraat, hoorden de Rekeningen af, en wierden van daar afgehaald door Gecomm[itteerden] van 't Ambacht, en na 't Ambachts hujs geleijd, alwaar mede dezelve opgenomen zijnde na 't Jagt wierden gereconduiteert.⁷³ Des middags had men groot diné.

Dingsdag den 17 Junij reed men geaccompagneert door verscheijde leeden van de Magistraat en eenige Officieren door 't Land van Waas, 't dorp S[in]t Gilles, na S[in]t Nicolaas, van daar door Theemse weder te rug na eerst gem[elde] plaats. Het dorp Theemse leggende op een verheeven heuvel, is een uitsigt over de Schelde, die zeer fraaij is. De kerk is een ruijm gebouw, alwaar lijkdienst wierd gehouden, toen men dezelve binnen trad. Van daar vertrokken en te S[in]t Nicolaas gere-tourneert zijnde op de middag sagen wij de kerk, en de ornamenten en zilverwerk, 't welk op groote feesten uijtgehaald en verdoond word, so in de kerk als processie. En deden een wandeling door dit groote en schone dorp, 't welk wel 15 a 16000 menschen bevat, en eene uijtermate groote en ruijme marktplaats heeft. Gegeeten hebbende retourneerde men des avonds langs een anderen weg over S[in]t Pauls etc. na Hulst.

Woensdag 18 Junij onder 't gewone accompagnement na 't Stadshuijs en Ambachtshuijs gegaan zijnde, is de Wetten bij beijde vernieuwd, waarna men in 't Jagt de afscheijds compl[iment]en als gewoonlijk heeft ontvangen, en na den eeten, by welke eenige gasten waren, onder 't ordinaire salut en contra salut, is vertrokken na Saamslag, alwaar de Jagten geankert zijn gebleeven, en de Heeren des anderen daags s'morgens

[15] *Den 19 Junij* afgehaald met drie rijtuijgen door de Burgerm[eeste]r van Axel, Paulus⁷⁴, met welke men de tour heeft gedaan over Neussen⁷⁵, synde een klein plaatsjen aan de Wester Schelde, thans een open vlek, en van geen consideratie, en voorts na Axel, alwaar men ten huyze van gemelde H[ee]r aftrad, de compl[imente]n ontving, na 't Stadhuijs ging, en eerst afhoorde en opnam de

71 De Sint-Bavo kathedraal, ingewijd in 942, werd in gotische stijl herbouwd.

72 Onder andere de tombes van Govert Gerard van Eersel (1713-1778), bisschop van Gent en proost van de Sint-Bavo kathedraal (Streng, *Eene reyse na Vlaanderen en Braband*, 15) en van Antoon Triest, bisschop van Brugge (1617) en Gent (1621) (1576-1657) van Hiëronymus Duquesnoy de Jonge (Van Strien, *De ontdekking*, 154).

73 Conductie: begeleiden, brengen.

74 Niet nader getraceerd.

75 Terneuzen.

Rekeningen van Neusen, en daarna van Axel, 't welk ten 6 uur afgelopen zynde, keerden wij, na eerst iets genomen te hebben aan 't zelve huijs, en retourneerden met de zelfde rijtuigen des avonds langs een anderen weg na Saamslag en 't Jagt. De stad van Axel is vrij luchtig, voorzien van goede middelmaatige huijzen, en nette straaten, is niet groot. Met een wal van 8 bolwerken en verdere werken omringd. De kerk is vrij goed, heeft een nieuw hoog orgel⁷⁶, en voorts niets bijzonders in zig. *Vrijdag d[e] 20 Junij* gingen de Jagten met een aangename koelte onder zeil van Saamslag langs 't ordinaire vaarwaater. Passeerden des agtermiddaags, onder 't salut en contra salut Lillo, 't Fort Philip, alwaar 't salut aan den Oostenrijkschen Uitlegger gegeven, en 't contra salut van den zelve ontvangen wierd, en kwamen des avonds ten 6 uur te Antwerpen, en ankerden ten 9 uren voor de Abdije van S[in]t Bernard. Des anderen daags

Saterdag d[e] 21 Junij kwam men te Borm alwaar het eerste Sas is van de vaart op Brussel. In dit kanaal zijn behalven deze, nog vier sluijzen, die 't water van Brussel afkomende op houden, en alle te samen de hoogte van 70 voet water tegenhouden.

Door eenigstussenkomende beletzelen bij de sluijzen, arriveerden wij niet voor

Sondagsmorgens ten ½ agt uur den 22 Junij binnen Brussel.

Alhier dien voor en namiddag 't een en ander bezigtigd hebbende, gingen wij des avonds met den Heer Minister Hop⁷⁷ na 't Parck, eene nieuwe aangelegde wandeling van de eerste en beste smaak, sijnde diverse laanen, bosquets, en réfuges⁷⁸, achter in het zelve de Vauxhall, alwaar eenige salons gebouwd zijn, in 't welk men met een geselschap gaan kan, in andere glaces krijgen, [16] en allerlije soort van rafraicheerseementen⁷⁹, en eene geschikt voor de Comedie, die daar haare representatie geeft. Van daar reed men na de buijtenplaats van de Heer Walkiers⁸⁰, een uurtjen van Brussel, aan de zijde van het canael⁸¹, en schuijns over 't nieuwe gebouw, dat Haare Koningl[ijke] Hoogheeden de Aartshertoging⁸² en Hertog van Laken Teschen⁸³ tot hun buijten verblijf des somers laten bouwen.⁸⁴

D'Eerstgemelde buijtenplaats legt op een hoogte, en heeft een alleraangenaamst uitzigt over 't canael en land, en daer tegen over ter linkerszijde uit het agter huijs fraaije wandelingen in de Fransche smaak, en aan de rechter zijde een aller aangenaamst Chineesch of zo genaamt Engelsch bos, op veelvuldige wijze gevarieerd met hoogtens, laagtens, beekjes, diepe kom, heremitage, en eijndelijk een ruine en salon, op welkers plat een heerlijk gezigt is over alle de environs. Des anderen daags s'morgens

Maandag den 23 Junij heeft men gezien de Tapijtweeverije, Kaarte fabricq etc. Des avonds sijn wij ten 6 uur van Brussel vertrocken, met de beijde Jachten langs 't kanaal, salueerden met 7 en 5 schooten, even voordat men er teegen over was, het buijten verblijf van haar Hoogheeden, welke immediaat met koetzen aan 't kanaal kwamen, daar uit stapten, en de Jagten zagen passeeren, bij welke gelegenheid dezelve door de Heeren op 't Jacht, buijten het Paviljoen gegaan zijnde wierden gesalueert, en op de vriendelijkste wijze door dezelve, en bij hebbende Heeren beantwoord. De Jagten eenige distantie voorbij zijnde, retireerden zij zig, en wij vervorderden de reijze en kwamen des morgens

76 De kruiskerk werd in 1695 vergroot en in 1772 van binnen verfraaid, onder andere met een orgel met tien sprekende registers, een handklavier en een aanhangende pedaal (Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, deel 1, 394-397).

77 Hendrik Hop (1723-1808). Van 1773 tot 1794 minister plenipotentiaris van de Verenigde Republiek in de Zuidelijke Nederlanden (Schutte, *Repertorium*, 80-81).

78 Een wandelpark van 450 bij 320 meter, met lanen, tuinbeelden, doorkijkjes en een uitkijkpunt vanwaar men van het landschap rondom de stad kon genieten (Van Strien, *De ontdekking*, 173).

79 *Rafraichissement*: verversing.

80 Niet nader getraceerd.

81 Het vrij smalle kanaal van Brussel naar Willebroek. Parallel hieraan de in 1707 aangeplante Groene Laan (Van Strien, *De ontdekking*, 175).

82 Maria Christina, aartshertogin van Oostenrijk (1742-1798).

83 Albert hertog van Saksen-Teschen (1738-1822).

84 Kasteel Laken De hertog van Saksen-Teschen en zijn vrouw waren van circa 1770 tot 1798 gouverneurs-generaal van de Zuidelijke Nederlanden.

Dingsdag den 24 Junij wederom door 't laaste Sas in de Schelde, en des avonds onder de Abdije van S[in]t Bernard ten anker; aldaar uitgegaan zijnde, wierden wij van den Abt die men vooraf belet gevraagd had, verwelkomt, en versogt zig eenige ogenblikken te mogen absenteeren, alzo de Bisschop van Antwerpen dien dag aldaar had gerecipieerd⁸⁵ om [17] in de environs te vormen⁸⁶, en zig aldaar nog bevond. Wij wierden door den Dispensier geconduiseert⁸⁷, besagen de tuinen en wierden in 't retour ontmoet door gem[elde] Bisschop, die zeer vriendelijk en spraakzaam was, nog eenige tijd met ons ging wandelen, en voor hij vertrok, ons versogt hem te Antwerpen te willen komen bezoeken. Wij bleeven dien avond in de Abdije soupeeren, 't geen seer royaal was, retireerden ons om tien uur op 't Jagt, en gingen des

Woensdag morgens d[e] 25 Junij onder zeil, en kwamen ten 9 uur binnen Antwerpen. Dienzelven morgen reeden wij na 't Bisdóm, wierden zeer vriendelijk ontvangen, en beschouwden onder desselfs geleijde 't geheele Bischoppelyk Hotel, so als 't door denzelve zeedert vijf jaaren geheel vernieuwd was, en in een zeer goeden smaak geschikt. Van daar ging men besigtigen 't cabinet schilderijen van de Heer van Lanker⁸⁸, de Jacobijne Kerk⁸⁹, en O.L.Vr[ouwe] Kerke, welke laaste met uijtmuntende schilderijen voorzien is, van de eerste en voornaamste meesters.⁹⁰ Des agtermiddags het Clooster van de Nonnen⁹¹, het Stadhuijs, de Abdije van S[in]t Michiel, in welke laaste mede veel schoone schilderijen zijn.⁹² Reeden voorts een tour door de stad en vervolgens na de Jachten.

Donderdag morgen d[e] 26 Junij begaf men zig eerst na 't Clooster der Predikheeren⁹³, alwaar de Berg van Calvarie in rots verbeeld word, met 't geen relatief is, het lijden van de Saligmaker⁹⁴, en daarna na 't Stadhuijs om de processie te zien van deezen dag, sijnde de laaste van de Sacraments dag; dezelve kwam aldaar van elf uur, sijnde de Bisschop zelfs mede in de processie, voor 't Stadhuijs wierd dezelve ontmoet door Burgerm[eeste]r & Scheepenen, alle met brandende flambouwen in de hand, so als ook alle die de processie verzelden in de hand hielden. Voor 't Stadhuijs was een altaar opgericht, daar 't Venerable⁹⁵ opgesteld wierd, en door de Bisschop en al 't volk geerbiedigd, onder 't

85 Recipiëren: ontvangen.

86 Het Vormsel is een van de rooms-katholieke sacramenten.

87 Conductie: geleiding, overdraging.

88 Niet nader getraceerd.

89 De gotische Sint-Jacobskerk.

90 In Brabants gotische kathedraal Notre-Dame-à-l'Arbre hingen onder andere schilderijen van Peter Paul Rubens (1577-1640), Antonie van Dijck (1599-1641) en Quinten Matsijs (1465/66-1530) (Van Strien, *Touring*, 54).

91 Een klooster van Engelse karmelitessen (Van Strien, *De ontdekking*, 207).

92 In de Sint-Michielsabdij van de norbertijnen, aan de Scheldeoever gelegen, waren in het huis van de abt behalve geschilderde imitatiereliëfs ook schilderijen te zien van Rembrandt van Rijn (1606-1669), Peter Paul Rubens (1577-1640), Antonie van Dijck (1599-1641) en ene Jordaens (een van de vier schilders uit deze familie: Hans de Oude (1539-na 1619), Hans III (ca. 1595-1643), Hans IV (?-1680/1681) of Jacob (1593-1678)), en werk van Jacopo Robusti genaamd Tintoretto (geboren tussen 1512 en 1524 - 1594) en Raffaello Santi of Sanzio genaamd Rafaël (1483-1520). In de eetzaal waren veel werken van Erasmus Quellinus (1607-1678), in de kerk bevond zich onder andere een schilderij van 8 bij 26 meter, ook van Quellinus (Van Strien, *De ontdekking*, 203).

93 De Sint-Pauluskerk.

94 Een Calvarieberg van vuursteen, ongeveer zo hoog als het dak, met ruim twintig levensgrote beelden van apostelen, profeten en engelen. Uitgedrukt werden de geboorte van Christus, de kruisiging, het Heilige Graf (een ruime schelpengrot waar men binnen kon gaan), de opstanding en de hel. Het vagevuur met levensechte mensbeelden daarin vond de een 'aller popperigst en zelfs stuitend', een ander vond het geheel niet de moeite van een bezichtiging waard (Van Strien, *De ontdekking*, 204. Bootsma-Van Hulten, 'Een Rotterdams paar', 271. Streng, *Eene reyse na Vlaanderen en Braband*, 47. SAB FA Van Delden, inv. nr. 56).

95 Venerabel of venerabile: hostie in een monstrans.

gewone kerkgezag.⁹⁶ [18] Dit geijndigd en de processie [in de] O.L.Vr[ouwe] Kerk te rug gekeerd zijnde, volgden wij de processie immediaat en reeden langs eenen anderen weg na 't Jacht. Des namiddags hebben wij gezien het kostelijk cabinet schilderijen van den Canunnich de Knijf⁹⁷, den Eekhof of Stadsmagazijn, alwaar bewaard worden verscheijde extravagante groote stukken in stads processien voorheen gediend hebbende⁹⁸, retourneerden vervolgens na 't Jacht, en gongen des anderen daags s'morgens ten half vijf uur, sijnde

Vrijdag den 27 Junij van Antwerpen onder zeil, dog konden om de groote stilte niet verder avanceeren als tot op de hoogte van Bergen op Zoom, op de Ooster Schelde 't anker uijtwerpende.

Saterdag den 28 Junij bleef dezelve kalmte aanhouden, zo dat weer zeer weinig konde vorderen, en dien nacht ten elf uur niet verder konden komen als in de Keten tegen over 't veer van Vianen. Hier ligte men het anker

Zondag morgen den 29 Junij ten 9 uur even voor 't opkomen van de vloed: de stiltige zo wel als de mistige en dijsige lugt, ons drie dagen bij gebleeven, hield aan, so dat 't vorderen zeer gering was, 't geen ook oorzaak was, dat men niet voor Sondag avond den 29 Junij te Rotterdam aankwam, en des *Maendags morgens den 30 Junij* van daar met 't Rotterdamsche Binnen Jacht na den Hage vertrok, alwaar de Commissie zig dan ook geheel separeerde.

96 Thomas Finch beschreef een plechtige processie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, op 15 augustus 1787 gehouden (Van Strien, *De ontdekking*, 205).

97 De kunstcollectie en de bibliotheek van Petrus Knyff werden in 1785 verkocht (Streng, *Naar Parijs*, 12).

98 De 10 meter hoge reuzen, een olifant en een walvis (Van Strien, *De ontdekking*, 194).

Kladversie van eenzelfde commissie-reis in een onbekend jaar

[20 ⁹⁹] Abdije S[int] Pieter¹⁰⁰, waar by de keukens alwaar voor de Munnikken word gekookt in 't refectorium, is boven een fraaij geschildert houten verwulfd door Simons v[an] Brussel¹⁰¹ en fraaije stukken langs de wanden. Zijnde eene superster ruyme zaal, met uitmuntende fraaye bâs reliefs, boven de schilderstukken aan de wanden, voorsien.

Cathedrale kerk, hier in bevind zig onder ander een tombe van de 16^[de] Bisschop van Gent gen[aam]t Van Eersel¹⁰², daar munt uit een fraaij medaillon te Rome gemaakt a la mosaïque.

H[et] groot altaar op het choor munt uit door 4 fraaije marmere colonnen - nevens veel tombes van overleeden Bisschoppen. Eene v[a]n twee Bisschoppen, V[an] der < -- >¹⁰³ munt uit door fraaije beeldwerken, onder anderen een fraaij uitgehouwen rant om het Bisschoppelyk < -- >¹⁰⁴.

Een fraaij gebouw zynde de Hoofdwagt aan de Place d'Armer.

S[in]t Sebastiaan, een fraaij logement mede aan die plaats.

H[et] Hotel Roijal alwaar wy gelogeed hebben.

S'avonds weder in 't Jagt geretourneerd, zyn wij den anderen morgen 28 Maij over Assenede, Oost Etalo¹⁰⁵, Ekelo, Balverhoeke, Maldeghem v[oo]r[t] na Brugge vertrokken.

In S[in]t Salvador is een fraaij beeld¹⁰⁶ onder de predikstoel nevens van rood hout¹⁰⁷ aller in wit marmer keurlyk uitgehouwen ¹⁰⁸[21] en de patroon van de kerk verbeeldende aller uitmuntend gewerkt, en rijkelyk met randen en ornamenten van fijn in 't < -- >¹⁰⁹ verguld goud voorzien.

Een fraaije tombe op het choor van de Bailly H[ee]r van Enghien¹¹⁰, zijnde een grafnaald van blaauw marmer op zwarte voet steen met opgelegde geëmailleerde wapens aan weersyde, met kopere vergulde ornamenten en letteren ter weder zijden verziend.

[De] O.L.Vrouwe kerk munt nevens het in dit Journaal gemelde [uit met] een fraaije predikstoel van houdt, heerlyk gebeeldhoud.

Ding[s]dag 28 [mei] na Oostende, voorbij de abdijs v[an] S[in]t Andries door het dorp Wassenaar, de steede Gastel etc. De haven en de bassins ter berging van scheepen zyn uitmuntend, en lagen vol scheepen. Het inkomen van de haven schijnd naauw te weezen, en gevaarlyk met harde wind, vooral dewijl het niet veel wijder als die te Vlissingen lijkt te weezen. Er is een fraaije vuurbaak aan den ingang der haven in de gedaante van een coloms gebouwd, op welke capiteel het vuur gestookt word, van verr in zee kan gezien worden. Van deze kolom, langs de zee, legt een dijk, meestal met arduijn steen belegd, in de smaak van de west cappelsche [dijk] en wel voor het nut alzo dienende teffens tot een contrescarp¹¹¹ voor de aldaar leggende bastions.

99 Pagina 19 is blanco.

100 Te Gent.

101 Quintijn Simons (Van Strien, *De ontdekking*, 158).

102 Govert Gerard van Eersel (1713-1778). Bisschop van Gent en proost van de Sint-Bavo kathedraal (Streng, *Eene reyse na Vlaanderen en Braband*, 15).

103 Slecht leesbaar. Waarschijnlijk is het marmeren grafmonument van Antoon Triest van Hiëronymus Duquesnoy de Jonge bedoeld (Van Strien, *De ontdekking*, 154).

104 Slecht leesbaar. Mogelijk: *gewaad*.

105 Oosteeklo.

106 Het marmeren beeld van Sint-Eligius (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

107 Een mahoniehouten preekstoel (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

108 Een marmeren koorafscheiding (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

109 Onleesbaar.

110 Mogelijk de hertog van Herschot (circa 1679) (HCO HA Almelo, inv. nr. 227).

111 Contrescarp: buitenboord van een vesting.

Het Stads huijs is vrij aanzienlyk¹¹² en diend aan d'eeze kant tot een Beurs van de Commerce, de Hoofd wagte, een gebouw dat zig eenigzins boven de anderen uit < -- >¹¹³ - Na s'middags aan de Table d'hôte, in la Cour Imperiale gegeten te hebben zijn wij s'avonds dezelve weg als des morgens na Brugge geretourneerd.

[22] Brugge 30 meij, S[in]t Walburgs kerk¹¹⁴ in den Schuiten munt uit voor het choor, een zeer fraaije gebeeldhouwde balustrade geheel van marmer, zeer kunstig uitgewerkt, gaande de middeldeuren geheel open op ijzere hengsels.¹¹⁵

't Seminarium gestigt door eene Bisschop van Susteren, een Hollande[r] van geboorte.¹¹⁶

De place d'Armer, een groot pleijn rondsom met bomen beplant, in welkes midden zig de lyfdwagt bevind.

Des middags zijn wij langs Donaer door het geslegte fort S[in]t Donaer na Sluijsetrokken.

Om vier uur gearriveerd. Compl[imenten] ontvangen.

31 Majj groot diné. Rek[eninge]n van de stad Sluijs, S[in]t Anna ter Muijden, en Oostburg afgehoord en de Regeringen der beide laasten besteld.

1 Junij. Groot diné. Rek[ening] van 't Vrije afgehoord en na de parade geweest.

2 Junij. Regeering verandert. s'Nademiddag 't Jagt agter het casteel en om vier uur na Aardenheren¹¹⁷, aldaar de Regeering gecontinueerd. Een collation¹¹⁸ op 't stadhuijs genomen, s'avonds wêer in 't Jagt.

3de [juni] Over zuyd Zande na Oostburg, alwaar een dejeuné, op 't Stadhuijs klaar, vriendelyk door de Regeering ontvangen.

Te Breskens weder aan boord van 't Jagt. s'Avonds tot *Saamslag*, des anderen daags 4de [juni] s'middags van drie uur te Hulst de gewoone samenst en terwyl is ontvangen, s'avonds nog de Rek[ening] van de stad afgehoord, der anderen daags d'5de [juni] s'morgens de parade gezien, daarna de Rek[ening] v[a]n 't Ambagt afgehoord. s'Middags groot diné,

des anderen daags 6 uur na S[in]t Nicolaas over S[in]t Gilles¹¹⁹, wordende ons in eerste plaats e[e]n zeer proper diné door de [23] Heeren van Vlissingen, in Ritthem gegeven. s'Avonds onder een heefige wind en reegen, om 7 uur weer aan 't Jagt. Doen nog de bejide Regeeringen van de Stad en Ambacht geschikt, en den anderen daags s'morgens den 7de [juni] te land na Axel vertrokken. De Regering geschikt onderwijl dat het Jagt wegens te laag water moest blijven leggen. Des anderen daags

den 8ste [juni] met zeer veel moeite uit de haven t[ot] Hulst gekomen en s'avonds op de reede van Saftigen ten anker, met heel mooi weer zendende de seinen.

Van het aldaar leggend wagschip terstond een Officier om ons te verwelkomen.

Des anderen daags s'morgens den 9de [juni] om drie uur 't anker geligt zynde, passeerden wij voorbij Lillo verv[olgens] het wij met 2 schooten salueerden, na vooraf de wimpel van ons schip afgedaan te

112 Een gotisch stadhuis, met in de gevel beschilderde en deels vergulde beelden van de graven van Vlaanderen (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

113 Slecht leesbaar, mogelijk staat er: tingeeerd. Tinne: het hoogste gedeelte van een gebouw.

114 De Sint-Walburgkerk of Jezüietenkerk is afgebroken.

115 Een marmeren koorafscheiding (Van Strien, *De ontdekking*, 163).

116 Bisschop Henri Joseph van Susteren (circa 1720) (Van Strien, *Touring*, 107).

117 Mogelijk bedoeld: de heren van Aardenburg.

118 Collation: een lichte koude maaltijd.

119 Sint-Gillis-Waes.

hebben en kwamen vervolgens zo voorbij Antwerpen tot over aan d'ander kant, abdije v[an] S[in]t Bernard ten anker, alwaar wij het 6 uur zynde blyven leggen. s'avonds tot Willebroek, zynde het 10de [juni].

Hier na [te] Brussel arriveerden, van waar den anderen morgen d[e] 19de juni] weder vertrokken, en het Jagt door een paard zijnde langs 't canaal over[getrokken] vonden wij anders het middagmaal ten drie uren te Brussel.

H[et] Hof te Brussel.¹²⁰ Fraaije trap en daarop volgende zaal of voorhuijs, waarin allerhande marmer is in formaat v[an] een ster ingelegd zijn. Hier op volgen de appartementen welke bij ceremonies gebruikt worden, hier in bevinden zig tapijten en andere kostbaarheden, allerkeurigst gewerkte Brusselsche kant etc., wordende genaamd l'appartement pour les Etrangers, en dienende wanneer vreemdelingen aan het Hof logeren.

De apartementen van de Gouverneur Generaal¹²¹ zijn regt vorstelijk en allerkeurigst gemeubileerd en voorzien van aller fraayste schilderijen, en kostbaar mosaik, en verdere prachtige ameublementen.

[24] Cathedraal. S[in]t Gudele Kerk¹²² met in sich een fraaye gebeeldhouwde preekstoel verbeeldende de verjaging v[an] Adam en Eva uit het paradijs, kunstig uitgevoerd.¹²³

Tombe van een graaf v[an] Yzenburg¹²⁴, bevindt zig in eene capel zynde van zwart en wit marmer, en zeer fraay uitgewerkt.

Het heylige Graf.

Fraaij zilver Hoog Altaar op 't choor.

Tombe van een Hertog van Braband voor het zelfver.¹²⁵

Nog de kapel van de Heijlige Mirakulen waarin Prins Karel¹²⁶ en andere zyne meede officieren begraven leggende, geen ander monument dan een witte marmer steen, elk op hun graf, hebbende.

Verder fraaije schilderijen etc.¹²⁷

Chateau en Lac.

Midden in 't gebouw een uitmuntend fraaij pavillon in 't formaat van een ster, gevloerd met marmer van 't land, versierd met alles het welk de kunst vermag, en 't geen goede smaak kan opleeveren.

Volgende zaal blaauw met *wit*, gepolijst, zo dat het marmer geleeke.

Cabinet met 40 differente soorten porceleyne chocolate koppen.

't *Volgende* met schilderijtjes v[an] orphijne¹²⁸, antique etc.

Een zaal met papier behangen dienende tot receptie van menschen.

Billard kamer met papier behangen.

Slaapkamer voor vreemden.

Opvolgend Cabinet met fraaye schilderijtjes.

Capel, fraaij uitgehouwen in 't marmer, een op 't altaar schoon uitgehouwen beeld van Maria.

120 Waarschijnlijk het oude Hof van Nassau waar gouverneur Karel van Lotharingen (1712-1780) in 1749 ging wonen (Streng, *Eene reyse na Vlaanderen en Braband*, 36. Van Strien, *De ontdekking*, 176).

121 Albert hertog van Saksen-Teschen (1738-1822).

122 De Sint-Michiels-en-Goedele kathedraal.

123 Na de confiscatie van 1773 werd de kerk verrijkt met een uit één boomstronk gehouwen en vergulde preekstoel (Van Strien, *De ontdekking*, 179).

124 Niet nader getraceerd.

125 Het grafmonument van hertog Jan II (1294-1312), op het koor, pronkte met een vergulde leeuw (Van Strien, *De ontdekking*, 179).

126 Karel van Lotharingen (1712-1780). Gouverneur van de Oostenrijkse Habsburgers in de Zuidelijke Nederlanden.

127 Onder andere een *Kruisdraging* van Caspar de Craijer (1584-1669). Hofschilder van de kardinaal-infant aartshertog Ferdinand (Van Strien, *De ontdekking*, 179).

128 Mogelijk een verbastering van Orleij. Van de Brusselse schilders-familie Van Orleij was Barend (Bernard) van Orleij (1491-1542) hofschilder van de landvoogdessen Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije.

Been¹²⁹ d^ onderkant

De appartementen v[an] Monseign[eu]r¹³⁰

Antichambre

Volgende kamer een kroon van kristal de roche ad 66000 g[u]l[den] geschat.

Fraaije vaase van biscuit¹³¹ te Weenen gemaakt.

Bâs relief boven de deur door een Antwerpenaar gemaakt, [Van] Vas[e genaamd]¹³², zynde uitgehouwen.

Twede kamer

desselve by Porter¹³³ door een Antwerpenaar Van Vase genaamt en schildert fraaije marmer schoorsteenmantel

Kristal de Roche kroon

Grand Cabinet de l'Archiduchesse¹³⁴ van gecouleurd gezicht¹³⁵, met bloemen verciert gaas behang, desselve de portes en boven de spiegels allerkeurigst geschilderd.

Superbe fraaije thee en coffij serviesen.

Slaapkamer

kostbaare bureau, spiegel, en kroon.

[25] Ameublement van Sitze.¹³⁶

Cabinet van de Aartshartoginne penant tafel van gepenetreerd goud.

Fraaije kroon en guise¹³⁷ van [een] Lantaren.

Bâs relief boven de schoorsteen en deur.

Nog een fraaije zaal geschildert met paneelen, fraaije kroon, ingelegde tafel van Sev[r]é porceleijn, schilderijen etc.

Na boven gaande, vond men aldaar de Bibliotheek en het boudoir van de aartshartoginne - alsmede de Officieren van 't Huijs etc.

[Achterop het verslag staat nog een adres vermeld:]

L'Hotel de Beserbon te Ryssel op de Markt

129 Ivoor.

130 De hertog van Saksen-Teschen (1738-1822), gouverneur-generaal van de Zuidelijke Nederlanden.

131 Onverglaasd melkwit porselein.

132 Niet nader getraceerd.

133 Mogelijk bedoeld: boven de porte (deur). Mogelijk de naam van een kunstenaar.

134 Isabella Clara Eugenia (1566-1633). Landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden. Dochter van de Spaanse koning Philips II en gehuwd met aartshertog Albrecht van Oostenrijk.

135 Gezicht: vergezicht, landschap.

136 Sits: katoen van een lichte kleur, meestal bedrukt of gebeitst met bonte kleine figuren.

137 *En guise*: op de manier van.

Afkortingen en literatuur

FA	Familiearchief
HCO	Historisch Centrum Overijssel
HA	Huisarchief
NNBW	<i>Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek</i> , 10 delen, Leiden 1911-1937.
SAB	Stadsarchief en Atheneum Bibliotheek

- Aa, A.J. van der, *Biografisch woordenboek der Nederlanden*. Voortgezet door K.J.R. van Harderwijk en G.D.J. Schotel, 21 delen, Haarlem 1852-1878.
- Arbour, R., *Michelangelo*, Den Haag 1962.
- Berkenvelder, F.C., 'Rouse, Lucas Gijsbert (1729-1797). Zwolles achttiende-eeuwse grand old man', in: *Overijsselse biografieën* 2, Meppel 1992, 121-124.
- Deursen, A.Th. van, 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795', in: *Raad van State 450 jaar*, 's-Gravenhage 1981, 47-91.
- Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse staat onder de republiek*, Amsterdam 1961.
- Gabriëls, A.J.C.M., *De heren als dienaren en de dienaren als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw*, 's-Gravenhage 1990.
- Guicciardini, M.L., *Beschrijvinghe van alle de Nederlanden*, Amsterdam 1612.
- Hansen, M.L. (ed.), *Aen alle vrinden met respect. Correspondentie van familie Nilant 1698-1762*, Overijsselse Handschriften 6, Epe 1999.
- Lamer, H., *Encyclopedisch Woordenboek der Klassieke Oudheid*, Hoofddorp 1976.
- Schutte, O., *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland 1584-1810*, 's-Gravenhage 1976.
- Streng, J.C. (ed.), *Naar Parijs. Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad*, Overijsselse Handschriften 3, Epe 1998.
- Streng, J.C. (ed.), *Eene reyse na Vlaanderen en Brabant. Een reisverslag van Lambertus Nilant uit 1768*, Overijsselse Handschriften 5, Epe 1999.
- Strien, K. van, *De ontdekking van de Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*, Utrecht 2001.
- Strien, K. van, *Touring the Low Countries. Accounts of British travellers, 1660-1720*, Amsterdam 1998.

Index

- Aardenburg (Aerdenburg) 14, 23
 Sint-Bavo kerk 14
 Stadhuis 23
 Adam 24
 Albrecht (Albertus). Aartshertog van Oostenrijk 17, 25
 Alva, Fernando Alvarez de Toledo, hertog van (Alba) 12
 Ananias 17
 Antwerpen 19, 21, 24
 Bisschoppelijk Hotel 20
 Calvarieberg 20
 Carmelitesenklooster (Clooster van de Nonnen) 20
 Eekhof 21
 O.L.-Vrouwekerk (Notre-Dame-à-l'Arbre) 20, 21
 Sint-Bernard. Abdij 19, 20, 24
 Sint-Jacobskerk (Jacobijne Kerk) 20
 Sint-Michielsabdij 20
 Sint-Pauluskerk (Clooster der Predikheeren) 20
 Stadhuis 20
 Stadsmagazijn 21
 Arnhem 7
 Assenede 22
 Assenederambacht 7
 Athene (Atheenen) 17
 Augtekerke (Sint Aagten kerke) 11
 Axel 18, 19, 23
 Kerk 19
 Stadhuis 18
 Axelambacht 7
 Balverhoeke 22
 Bergen op Zoom 21
 Bernard, abdij van. *Zie* Brugge.
 Beukels(zoon), Willem 16
 Biervliet (Biervlied) 14, 16, 18
 Kerk 16
 Stadhuis 16
 Boekhouterambacht 7
 Borm 19
 Bourgondië 15
 Brabant (Braband) 24
 Brak, de. Jacht ('t Jagt) 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 23
 Brantsen, Hendrik (Branzen) 7, 11, 13
 ----, Gerard (broeder) 7, 11
 Breskens 23
 Brugge 7, 14, 15, 22, 23
 Augustinessen-klooster 15
 Bernard, abdij van (abdij van den Duijnen) 15, 16
 Bisschoppelijk paleis 16
 Brugse Vrije, het (Landshuijs van den Vrije) 15
 Commerciehuijs, 't. Logement 15
 Haven 15
 Jezuïetenkerk 15, 23
 Korenbloem, de. Logement 15
 Nieuwe Kerk 16
 O.L. Vrouwe kerk 22
 Place d'Armer 23
 Schuitenmunt, de 23
 Sint-Donaas kerk 15
 Sint-Salvator kerk 22
 Sint-Walburgs kerk 15, 23
 Brugge, Louis van. Kamerheer 15
 Brugse Vrije, het 15
 Brussel 19, 24
 Groene Laan, de 19
 Hof van Nassau (het Hof) 24
 Kanaal 19, 24
 Kapel van de Heijlige Mirakulen 24
 Laken. Kasteel (Chateau en Lac), 19, 24
 Park 19
 Porter 25
 Sint-Goedele kathedraal (Sint Gudele) 24
 Sint-Michiels-en-Goedele kathedraal (Sint Gudele) 24
 Vauxhall 19
 Brussel, Simons van. *Zie* Simons, Quintijn.
 Cadzand (Cadzant) 16
 Christus 11, 20
 Clijver, heer De 13
 Craijer, Caspar de. Schilder 24
 Cupido 15
 Damme 14
 Den Haag (den Hage) 7, 21
 Deventer 13
 Domburg 11
 Donaer 23
 Donaer. Fort 23
 Dopff, Willem Jacob Frederik von (Dopf). Generaal 13
 ----, N.N. von (dochter) 13
 Dordrecht (Dort) 11
 Duquesnoy de Jonge, Hiëronymus. [Beeldhouwer] 18, 22
 Duijnen, abdij van den. *Zie* Brugge, abdij van Bernard.
 Dijk, Anthonie van. Schilder 16, 20
 Eeklo (Ekelo) 22
 Eersel, Govert Gerard van. Bisschop 18, 22
 Ellewouts dijk 18
 Engeland 11
 Enghien, hertog van Herschot. Heer van 22
 Eva 24

- Evertsen (Evertzen) de Oude, Cornelis. Vice-admiraal 12
 ---- (Evertzen) de Oude, Johan. Kapitein ter zee 12
 Ferdinand. Aartshertog van Oostenrijk, kardinaal-infant 24
 Finch, Thomas 21
 Gapinge 11
 Gastel 22
 Gent 17, 18, 22
 Hoofdwacht (Hoofdwagt) 22
 Place d'Armer 22
 Roijsal. Hotel 22
 Sint-Bavo. Kathedraal (Cathedrale kerk) 18, 22
 Sint-Pietersabdij (Abdije S Pieter) 17, 22
 Sint-Sebastiaan. Logement 17, 22
 Groene Laan, de 19
 Groningen 7
 Groot-Brittannië 12
 Grijskerke (Grijpskerken) 11
 Habsburg, familie Von 24
 Heeckeren tot Brantsenburg (Brantzenburg), Derk Jan van 7, 11
 Hendrik VIII. Koning van Engeland 15
 Herschot. Heer van Enghien, hertog van 22
 Hoofdplaat, de. Polder 16
 Hongarije 24
 Hop, Hendrik. Minister 19
 Hulst 18, 23
 Ambachts huijs 18
 Commandements huijs 18
 Haven 18
 Kerk 18
 Stadhuis 18
 Stadsfortificatie 18
 Hulster-ambacht 7, 18
 Ierland 12
 Isabella Clara Eugenia. Prinses van Spanje (l'Archiduchesse, Aartshartoginne) 17, 25
 Jan II. Hertog van Brabant 24
 Jezus 15
 Jordaens, Hans de Oude. Schilder 20
 ----, Hans III. Schilder 20
 ----, Hans IV. Schilder 20
 ----, Jacob. Schilder 20
 Jozef II (Josef). Duits keizer 16
 Karel V. Keizer (Keyser Carel) 12
 Karel van Lotharingen (Prins Karel) 24
 Karel de Stoute. Hertog van Bourgondië (Carel den Stoute) 15
 Keizer, Jan Harmen (Keijzer) 7, 11, 13
 ----, (Overste) 13
 ----, (zoon) 7, 11
 Keten, de 11, 21
 Kinkel, heer S.H. 13
 Knyff (De Knijf), Petrus. Kanunnik en kunstliefhebber 21
 Laken Teschen. *Zie* Saksen-Teschen.
 Lambrechtsen. Burgemeester 13
 Lammerenbrug. Huis 13
 Land van Waas 18
 Lanker, heer Van 20
 Lillo. Fort 19, 23
 Lodewijk XV. Koning van Frankrijk 15
 Lotharingen 24
 Maas, de 7
 Maastricht 7
 Magus, Simon 17
 Maldeghem 22
 Mallegat, het 11
 Malta (Maltha) 17
 Margaretha van Oostenrijk 24
 Maria (Marien. Sint-Maria, Madonna). 15, 24
 Maria van Hongarije 24
 Maria de Rijke, hertogin van Bourgondië (Maria van Bourgondien, vrouwe Maria) 14
 Maria Christina. Aartshertogin van Oostenrijk 19
 Matsijs, Quinten. Schilder 20
 Michelangelo. Italiaans kunstenaar 15
 Middelburg 11, 12
 Abdij (Abdije) 12
 Stadhuis 12
 Nancy 15
 Neder-Germania 11
 Nederlanden, de 12
 Nehalennia. Godin 11
 Oisterwijk 7
 Oostburg 14, 16, 23
 Sint-Bavo kerk 16
 Stadhuis 16, 23
 Torenweide 16
 Oosteklo (Oost Etalo) 22
 Oostende (Ostende) 14, 15, 23
 Beursgebouw (Beurs van de Commerce) 23
 Cour Imperiale, la. Restaurant 23
 Hoofdwacht 23
 Stadhuis 14, 22
 Oostenrijk 24, 25
 Oosterland 13
 Oosterschelde 11, 21
 Oosterstein, 13
 Oostkapelle (Oost Cappel) 11
 Oostvrije van Brugge. *Zie* Sluis.
 Orleij, Barend (Berend) van. Schilder 24
 Oudenaarde 17
 Overijssel 7, 8
 Pacheco, Pedro Alvarez (Pacieco) 13
 Paulus. Burgemeester 18
 Peter I. Tsaar van Rusland 12
 Philippine 16, 17, 18
 Stadhuis 17
 Philippine. Fort (Fort Philip) 19
 Philips II. Heer der Nederlanden (koning) 17, 25
 Poisson, Jeanne Antoinette, madame de Pompadour 15

- Pompadour, madame de. *Zie* Poisson, Jeanne Antoinette.
- Quellinus, Erasmus. Schilder 20
- Rafaël, Rafaello Santi of Sanzio alias. Schilder 20
- Rammekens. Fort 11, 13
- Reede, Jan van. Schipper 11
- Rembrandt van Rijn. Schilder 20
- Ritthem 11, 23
- Robusti alias Tintoretto, Jacopo. Schilder 20
- Rochelle, La 12
- Rome (Romen) 17, 22
- Sint-Ignatius. Kerk 17
- Sint-Pieter. Kerk 17
- Rotterdam 11, 21
- Groote Hooft, het 11
- Rouse, Lucas Gijsbert 7, 11
- Rubens, Peter Paul. Schilder 20
- Rusland 12
- Ruyter, Michiel Adriaanszoon de (Ruijter). Admiraal 12
- Rijn, Rembrandt van. Schilder 20
- Rijssel (Ryssel) 25
- Hotel de Beserbon 25
- Markt 25
- Saftigen 23
- Saksen-Teschen, Albert hertog van (Laken Teschen, Gouverneur Generaal, Monseigneur) 19, 24, 25
- Santi, Rafaello. *Zie* Rafaël.
- Sanzio, Rafaello. *Zie* Rafaël.
- Safira (Saphira) 17
- Sas van Gent 17, 18
- Kruiskerk 17
- Roijal. Hotel
- Stadhuys 17
- Schelde, de 20
- Scheldeoever, de 20
- Serooskerken 11
- Sèvre (Sevré) 25
- Simon Magus 17
- Simons, Quintijn (Simons van Brussel) 17, 22
- Sint-Andries. Abdij 22
- Sint-Anna ter Muiden (Sint Anne ter Muijden) 14, 23
- Kasteel
- Stadhuys 14
- Sint-Eligius 15, 22
- Sint-Gillis-Waes (Sint-Gillis) 18, 23
- Sint-Nicolaas [dorp] 18, 23
- Kerk 18
- Sint-Pauls [dorp] 18
- Sint-Paulus (Paulus) 17
- Sint-Petersburg 7
- Sint-Petrus (Petrus) 17
- Sint-Willibrord, (Willebrord) 13
- Sirjansland 13
- Sloe, het 11
- Sloet tot Warmelo, Floris Willem 7, 8
- Sluis (Sluijs, Vrije van Sluis, het Vrije, Oostvrije van Brugge) 7, 14, 16, 23
- Gouverneur, de 14
- Kasteel 14, 16
- Huis van het Vrije van Sluis (Stad en Landhuijs, S'Lands huijs) 14
- Vrije van Sluis, het (het Vrije) 14, 23
- Spanje 17
- Staats-Vlaanderen 7, 8, 11, 17
- Steengracht, Nicolaas. Advocaat-fiscaal 13
- Susteren 23
- Susteren, Henri Joseph van. Bisschop 23
- Terneuzen (Neussen) 18, 19
- Theemse 18
- Tintoretto (Jacopo Robusti). Schilder 20
- Triest, Antoon. Bisschop 18, 22
- Utrecht 7, 13
- Vase, Van. Beeldhouwer 25
- Veere 11
- Venus. Godin 15
- Verenigde Republiek, de 12, 19
- Versailles 7
- Vianen 21
- Vlaanderen 7, 18, 23
- Vlissingen (Stad) 13, 22, 23
- Ambacht 23
- Grote Kerk 13
- Lammerenbrug. Huis 13
- Sint-Jacobs kerk 13
- Stadhuys 13
- Vuurtoren (vuurbaak) 22
- Vrije van Sluis (het Vrije). *Zie* Sluis.
- Walcheren 11
- Walcheren. Fregat 13
- Walkiers, heer 19
- Wassenaar [in België] 22
- Wedde 7
- Wenen (Weenen) 25
- West-Cappelse dijk (West Cappelsche Dyk) 11, 22
- Westerschelde 7, 11, 18
- Westerwolde 7
- Willebroek 19, 24
- Willem I. Koning van Groot Britannië en Ierland 12
- Willem III. Stadhouder 12
- Willem V. Stadhouder 7
- Willemstad 11
- Willibrord. Missionaris 13
- Wittert, heer 15, 16
- Yzenburg, graaf van 24
- IJzendijke (IJsenedijke) 16
- Zaamslag (Saamslag) 18, 19, 23
- Zeeland 11, 12, 13
- Zuidelijke Nederlanden, de 15, 17, 19, 24, 25
- Zuidvliet, het (Suijdvliet) 11
- Zuidzande (zuyd Zande) 23
- Zwin, het 14
- Zwolle 7, 8

Eerder is in deze serie verschenen:

1	DIERBARE LAURA
Brieven van Rudolf Sandberg 1823 – 1830	14.-
2	HOOGH WEL GEBOREN HEER EN NEEF
Brieven van de patriot Adolf Warner van Pallandt tot Zuthem 1782 – 1787	8.-
3	NAAR PARIJS
Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad in 1777	7.⁵⁰
4	LIEVE NAATJE
Brieven van Elsje Feith aan Naatje Siertsema, en andere familieleden	8.⁵⁰
5	EENE REYSE NA VLAANDEREN EN BRABAND
Een reisverslag van Lambertus Nilant uit 1768	8.⁵⁰
6	AEN ALLE VRINDEN MET RESPECT
Correspondentie van familie Nilant 1698 - 1762	9.-
7	VAN FOLIO TOT DUODECIMO
Negen particuliere Zwolse bibliotheken	10.-
8	VERLOREN HUISELIJK GELUK
Gedichten en overpeinzingen 1795 - 1817	7.⁵⁰
9	BANKROET
De ondergang van Johan Willem Simon baron van Haersolte 1810	17.⁵⁰
10	GELIEVE HET DAER HEEN TE DIRIGEREN...
De brieven van Willem V aan Arend Sloet tot Tweenijhuizen 1771 - 1785	9.-
11	ALLER TREFFENDST EN STOUT
De huwelijksreis van J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837	6.-
12	BROEDER IN APOLLO
Brieven en alba amicorum van Zwolse dichters 1800 - 1840	12.-
13	EEN GROTE TOUR
Hendrick Jordens in Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland 1684 - 1685	10.-
14	LEVENSBERICHT
De autobiografie van J.F. Serrurier 1771 - 1844	11.-

15 EEN HELE COURANT		
De correspondentie van de familie Bangeman 1804 - 1881		11.-
16 REISEBOEK		
Vijftien reisverslagen van de jonge graaf van Rechteren Limpurg 1804 - 1813		8.-
17 DE GEWIGTIGSTE GEBEURTENISSEN		
Het studentendagboek van Adolph F.L. graaf van Rechteren Limpurg 1814-1817		12.-
18 OVER GROTE KEIEN NAAR PARIJS		
De huwelijksreis van graaf van Rechteren Limpurg 1824		7.-
19 LIEVE PAPA!		
Brieven van W.B Blijdenstein, bankier te Londen aan B.W. Blijdenstein, bankier te Amsterdam 1895-1907		14.-
20 AANGENAME RENCONTRES		
Drie reisherinneringen aan de Rijn 1821, 1840 en 1865		8.-
21 PERROKIETEN EN PAPAGAYEN, PAPAIJERS EN PISANGS		
Een reis om de wereld 1824 - 1826		7.-
22 SCHOUWSPLEN		
Een reis naar de Middellandse Zee 1834		8.-
23 HET ANKER WORDT GELIGT		
Brieven vanuit de hele wereld van J.C. baron van Haersolte 1824 - 1834		14.-
24 HERINNERINGEN AAN DUITSLAND		
Harzgebergte 1856, Taunusgebergte 1872, Baden-Baden 1902		9.-
25 EN ROUTE		
Drie reisjournalen van Rudolphina gravin van Rechteren 1827, 1836 en 1838		9.⁵⁰
26 EER EN LUISTER		
Het proces om de havezate Haerst 1786 - 1803		9.⁵⁰
27 TAL VAN BERGEN EN BOSSCHEN		
Een reis naar Saksen, Bohemen en het Thüringerwoud 1876		8.-
28 GEFNUIKTE AMBITIES		
Geen geld en eer voor onwettigen 1834-1900		10.-

29 EEN WAARLYK PRACHTIG LANDSCHAP

Een reis door Graubünden en Glarus 1875

8.-

30 AFGEZEIJLD

Een commissie naar Staats-Vlaanderen 1783

Digitale uitgave **5.-**

O V E R I J S S E L S E H A N D S C H R I F T E N

Te bestellen bij Streng, Woesterweg 5, 8162 RW EPE
T 0578 614388 M jcstreng@planet.nl W strenghansenpublicaties